

Kennisagenda GO! Noord Nederland

1 Inleiding

Het landelijk gebied van Noord-Nederland kenmerkt zich door een wijds perspectief, een mooie diversiteit aan groene gebieden, waterrijke delen en verspreide woonkernen. Oppervlakkig bekeken zijn alle condities voor een gezonde leefomgeving in deze kernen aanwezig. Echter: achter deze façade gaan belangrijke ontwikkelingen schuil die een bedreiging vormen voor diezelfde gezonde leefomgeving. Het landelijk gebied van de drie noordelijke provincies Groningen, Fryslân en Drenthe ontgroent en vergrijsst sneller dan andere regio's in Nederland. Dit heeft tot gevolg dat sommige dorpen krimpen terwijl voorzieningen zich concentreren in de grotere kernen. De resterende bewoners in die kleinere kernen zijn vaker ouder, kwetsbaar en hebben overwegend minder opleiding en een beperkt inkomen.

Om de gezondheid van bewoners goed in beeld te krijgen, heeft het *GO! Noord Nederland* consortium verschillende stappen doorlopen om een Kennisagenda op te stellen die als raamwerk voor het gehele project (fase 1 tot September 2019 en fase 2 tot aan September 2022) kan worden gebruikt. Wij zijn begonnen met literatuuronderzoek naar algemene ontwikkelingen, hebben deze vervolgens aangevuld naar aanleiding van een beleidsanalyse in de drie noordelijke provincies en vervolgens avast op basis van de kennis van partners ingekleurd voor de gemeentelijke context.

2 Algemene ontwikkelingen in de drie noordelijke provincies

Op basis van literatuur zagen wij een breed palet aan ontwikkelingen op verschillende domeinen in de leefomgeving die impact hebben op de gezondheid van haar bewoners in landelijk gebied, te weten:

Bevolkingsdaling, vergrijzing en ontgroening

Door gebrek aan carrièreperspectief op het platteland van Noord-Nederland trekken jongeren weg uit het gebied. Doordat jongeren uit de plattelandskernen vertrekken, dalen geboortecijfers sneller dan elders in Nederland. Ook de vergrijzing van de kernen zet in het noorden sterker door omdat achterblijvende bewoners gemiddeld ouder zijn (Bulder 2017). In combinatie met een sociaaleconomisch zwakkere structuur geeft dit voor een aantal gemeenten een beeld van een hogere incidentie van chroniciteit en multi-morbiditeit. Wat op zich consequenties heeft voor de vraag naar (gezondheids)voorzieningen, de inrichting van de openbare ruimte, mobiliteit en veiligheid.

Groeiende verschillen stad en platteland

De 'roltrap' waarop jongeren stappen die op zoek zijn naar hogere opleidingen en beter betalende banen zorgt er voor dat zijn vanuit de plattelandskernen naar de regionale steden trekken. Hierdoor neemt de druk op de woningmarkt en de openbare ruimte in steden snel toe, terwijl het onderhouden van de openbare ruimte en reorganisatie van (maatschappelijk) vastgoed op het platteland aan de orde is. (Binnenlandsbestuur 2016) Ook wordt hierdoor het draagvlak onder voorzieningen op het platteland zwakker, komt er druk op sociale (hulp)netwerken.

Voorzieningen

Een divers aanbod aan voorzieningen is belangrijk in een gemeenschap. Gebrek aan prettige ontmoetingsplekken heeft een negatieve impact op de sociale cohesie in kleine kernen. De aanwezigheid ervan verhoogt de sociale interactie en vermindert stress. Toegankelijkheid van deze voorzieningen is een andere belangrijke factor (Haartsen & Venhorst 2010).

Openbare ruimte

Het karakteristieke weidse landschap in het Noorden, met zijn diversiteit aan water en groen, is een belangrijke factor als het gaat om plaatsbinding en de ervaren leefbaarheid (Sociaal Planbureau Groningen 2018) Mobiliteit en dus bereikbaarheid van voorzieningen staat hoog op de agenda.

Sociale cohesie

Mensen kennen elkaar meestal in dorpen en dat versterkt de sociale cohesie, maar gebrek aan voorzieningen in het algemeen en een gebrek aan ontmoetingsplekken in het bijzonder heeft een negatieve impact op de sociale cohesie.

Economie

Een vermindering van de potentiële beroepsbevolking door ontgroening en het wegtrekken van met name hoger opgeleide mensen leidt tot een vermindering van de pool potentiële werknemers. Dat heeft een negatieve impact op de regionale economie. Daarnaast belemmert een tekort aan jonge, hoger opgeleiden in de dienstenstructuur de ontwikkeling van deze sector (gezondheidszorg, onderwijs, etc) in het Noorden (Edzes e.a 2018). Daar komt bij dat het gemiddeld inkomen en dus ook de sociaaleconomische status van de mensen op het platteland relatief laag is. In combinatie met de vergrijzing zorgt dit voor een gemiddeld slechtere gezondheidssituatie.

Veiligheid en milieubelasting

De groei van het aantal eenpersoonshuishoudens in combinatie met de vergrijzing vergroten bijvoorbeeld het risico op ongelukken in en rond de woning zoals valincidenten en brandgevaar. "Samen redzame buurten" zijn beter in staat om kwetsbare mensen te redden in crisissituaties, vóórdat hulpdiensten aanwezig kunnen zijn. Dit is des te meer van belang omdat juist in landelijk gebied in het noorden aanrijtijden van ambulances en brandweer een steeds groter probleem worden. Bovendien neemt het gezondheidsrisico toe van zoonosen als gevolgen van de intensivering van de veeteelt en is er geur- en geluidoverlast van landbouw, verkeer en energieopwekking.

Deze ontwikkelingen vinden plaats in een maatschappelijke context waarin, door het decentralisatiebeleid van de overheid, steeds meer taken en verantwoordelijkheden bij de (gefuseerde) gemeentes komen te liggen. Een doorvertaling van de algemene naar de regionale en lokale situatie is dus noodzakelijk.

3 GO! Noord-Nederland

De kennisagenda van het consortium GO! Noord Nederland¹ benoemt op grond van deze ontwikkelingen in de geschetste context de prioriteiten van en met de regio om zodoende op een effectieve en doelmatige manier bij te dragen aan:

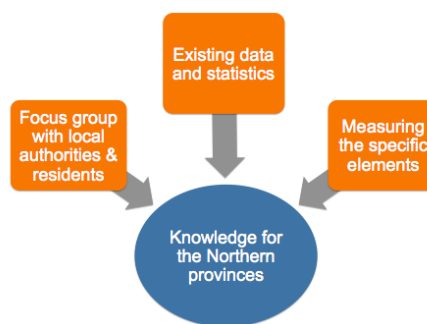
1. Het identificeren van kansen voor een gezondere leefomgeving met beschikbare informatie en lokale kennis van bewoners en andere lokale stakeholders;
2. Het verbinden van kansen met beschikbare combinaties van effectieve maatregelen om daarmee bewoners en bestuur handelingsperspectieven te bieden om samen de openbare ruimte in de kleine kernen gezonder in te richten.

Het consortium gebruikt de door partner RIVM ontwikkelde GO! methode om de kennisagenda nader te expliciteren. In het kort is de Go! methode een werkwijze om integraal aan een gezondere leefomgeving te werken, die ontwikkeld is met de gemeente Utrecht. De GO! methode bestaat uit een aantal stappen om op een systematische wijze 'Samen lokaal te werken aan een gezondere leefomgeving in plattelandsgemeenten in de noordelijke provincies' (Van Alphen e.a. 2017). De methode brengt beschikbare informatie uit statistieken en wetenschappelijk onderzoek, op een methodische wijze, samen en toetst die aan de praktijk in bijeenkomsten met professionals, lokale stakeholders en bewoners van geselecteerde dorpskernen in Groningen, Friesland en Drenthe. Daarnaast bundelt de methode data en informatie in zes thema's.

¹ GCZes Go! thema's yslân, GGD Groningen, Hanzehogeschool Groningen, Hogeschool Windesheim Zwolle, het RIVM, de Veiligheidsregio Groningen en der Gemeenten Westerkwartier (Groningen), Smallingerland, Súdwest-Fryslân, Ooststellingwerf (alle drie gelegen in Frylân) en Emmen (Drenthe). Aansluiting van de provincies Groningen/Friesland/Drenthe, de veiligheidsregio's van Friesland en Drenthe en de HNL Stenden (Hogeschool Friesland) wordt onderzocht

In het volgende overzicht worden relevante beleidsthema's benoemd voor de drie provincies, zowel gezamenlijk als individueel en daarnaast hebben we een eerste aanzet gegeven tot het verzamelen van data uit de gemeenten Westerkwartier, Smallingerland en Emmen. Per thema worden aspecten van een gezonde leefomgeving genoemd, waarvoor, door twee of alle noordelijke provincies, aandacht gevraagd wordt op het niveau van provincie. Vervolgens worden de aspecten genoemd waar voor één specifieke provincie aandacht vraagt. En waar mogelijk alvast de stap gemaakt naar de lokale doorvertaling.

4 Thema's vanuit de provinciale omgevingsvisies

Thema's die terugkomen in zowel Noordervisie 2040 (RUG 2013), een co-creatieve verkenning van de toekomst van Noord-Nederland op initiatief van de provincies Drenthe, Fryslân en Groningen uit 2013, als de afzonderlijke omgevingsvisies van de provincies zijn:

- Effect van snelle vergrijzing op gezondheid;
- De grote groep mensen die in armoede (Veenkoloniën) leeft en laag opgeleid is, de sociaaleconomische verschillen;
- De ongezonde leefstijl, door roken, te weinig bewegen, ongezonde voeding, alcoholgebruik, houtkachels;
- De sociale cohesie die onder druk staat;
- Sociale problematiek, zoals eenzaamheid en depressie;
- De toenemende vraag naar organisatiekracht in een netwerk- en participatiesamenleving, de druk op mantelzorg en vrijwilligers;
- Sociale problemen zoals eenzaamheid en depressie zullen waarschijnlijk toenemen als gevolg van krimp, vergrijzing en individualisering;
- Veiligheid, verkeersdruk door gemotoriseerd verkeer;
- Voorzieningen- openbaar vervoer (m.n. in kleine kernen en avond/weekend) en algemene voorzieningen in kleine kernen, bijvoorbeeld geen supermarkt op loop / fietsafstanden, geen ontmoetingsplaats en de consequenties voor de inrichting
- Milieubelasting door lucht, geluid, geur e.d.;
- Trillingen door landbouwverkeer en treinen;
- Geluidhinder door verkeer in woonwijken, door dorpen, nabij scholen;
- Luchtkwaliteit door aanwezigheid industrie, veehouderijen, wegverkeer, houtrook;
- Lichtvervuiling de kassen, industrie en straatverlichting;
- Windmolens; en
- Hittestress door klimaatsverandering

De provincies noemen vervolgens nog als specifieke uitdagingen de volgende ontwikkelen / factoren:

Provincie Groningen:

- Aardbevingen in de regio Noord-Groningen;
- Veiligheid in de thuissituatie (vgl. risicokaart als hulpmiddel ouderen > 65 jr hebben een 3x grotere kans om te overlijden door brand in huis);
- Gebruik van openbaar groen.

Provincie Drenthe:

- Transitie afvalstromen;
- De hoeveelheid bos en openbaar natuurlijk terrein (meer 'stedelijke' gebieden in Drenthe);
- Aandacht voor lelieteelt (zuidwest en midden Drenthe);
- Dynamiek in geur- en geluidshinder in de woonomgeving, door veehouderijen, mestvergisters, houtkachels, windmolens, lelieteelt (zuidwest en midden Drenthe) en vliegverkeer (zuidwest Drenthe-vliegveld Lelystad, noord Drenthe-vliegveld Eelde).
- Biodiversiteit.

Provincie Fryslân:

- Effecten van de directe leefomgeving die uitnodigt tot ongezond eten/drinken en onvoldoende tot bewegen/ontspannen;
- Effect van intensieve veehouderij nabij woningen, kwetsbare groepen op gezondheid;

- Verkeer en vervoersinnovaties. Nieuwe vormen van vervoer in de nabije toekomst zoals zelfrijdende auto's;
- Klimaatverandering met als gevolg lagere waterkwaliteit, stijgende zeespiegel, opkomst infectieziekten;
- Relatie stad – platteland;
- Biodiversiteit.

5 Thema's vanuit de betrokken dorpen

Algemeen

Tijdens de gesprekken met lokale partners werden een groot aantal thema's aangaande de gezonde leefomgeving besproken. Wij zien hier in de door de provincies in hun omgevingsvisie benoemde thema's en de algemene ontwikkelingen zoals deze uit literatuur en onderzoek naar Noord-Nederland naar voren komen terug. De lokale thema's zijn hier onder samengevat per 'Go!-thema'. Met behulp van de GO!-methode zullen deze en andere thema's voor de huidige en de nieuwe dorpen (verder) uitgewerkt worden en gekoppeld worden aan relevante maatregelen. Tijdens dit gehele proces zal de GO!-methode geëvalueerd, indien nodig aangepast en vervolgens gevalideerd worden voor plattelandskernen.

Gezondheid en leefstijl

In alle kernen aandacht voor chronisch zieken, alcohol/drugsgebruik, overgewicht (o.a. in Marum en Grootegast), burn-out, en mensen met verward gedrag, ook bewustwording gezondheidsgedrag, o.a. gezondere vervoersstijlen en gezond eten (meer lokale producten). Gevolgen digitalisering → minder bewegen, minder contact (eenzaamheid) → meer zorg op maat/thuiswerk/onderwijs, meer contact, minder verkeer. Daarnaast is er aandacht voor verschillen in gezondheid o.a. gericht op aanrij-tijden ambulances, bereikbaarheid huisartsenposten buiten kantooruren, etc.

Actief en Sociaal

In alle kernen is aandacht voor sociale cohesie, sociale activering, en eenzaamheid, de ontwikkeling van het aantal vrijwilligers en mantelzorgers (vgl. verdwijnen Gymclub Niekerk door gebrek aan vrijwilligers) → meer ondersteunend en faciliterend beleid gemeenten nodig om vrijwilligers te werven en behouden en mantelzorgers te ondersteunen (professioneel vangnet) → meer ondersteunend en faciliterend beleid gemeenten nodig voor inwonersinitiatieven (en vrouwen dat betrekken van bewoners meerwaarde biedt, vgl. natuurlijk spelen en dorpstuinen in Oldekerk, Niekerk, Grootegast, Kornhorn, vgl. erfpachtconstructies, vgl. sharing economy initiatieven), prestatiegerichtheid in maatschappij → missen doel om 'gewoon samen te zijn', inclusiviteit voor alle groepen → hoger- en lager opgeleiden, mensen met en zonder verstandelijke, psychische of fysieke beperking, grotere- en kleinere kernen

Veiligheid en schoon

In alle kernen was aandacht voor gebrek aan fiets- en wandelverbindingen (en de kwaliteit in breedte, ligging, verlichting, zoals nieuw aangelegd fietspad tussen Zuidhorn en Groningen in gemeente Westerkwartier) en veilige oversteekplaatsen → minder bewegen, aanrij-tijden ambulance en brandweer, de impact van grote landbouwvoertuigen, vrachtwagens, onveilige verbindingswegen platteland, ongelukken A7 en hoge verkeersdruk → negatieve veiligheidsperceptie (negatiever dan op basis van objectieve cijfers van ongelukken reëel is), vooral in bijv. Marum → bereikbaarheid hulpdiensten, verkeersmaatregelen niet alleen op afremmen verkeer, maar ook op spreiding verkeer → drukke wegen en onveiligheidsgevoel, onduidelijkheid beleid gevolgen aardbevingen → angst, onrust, stress, woongenot, brandpreventie (bewustwording, voldoende vrijwilligers), gevolgen digitalisering → meer hulp op afstand in buitengebied (o.a. personenalarmering thuiszorg) → rol van buurt-apps in ervaren veiligheid, vandalisme, overlast en vervuiling van de woonomgeving, Veiligheid in openbare ruimte: waterkwaliteit, taluds bij sloten (o.a. meer natuurlijke oevers)

Voorzieningen en inrichting

In alle kernen was aandacht voor het voorzieningenniveau in krimp-kernen (oa winkels, zorg, ontmoeting, openbaar vervoer, onderwijs) → meer bewegen, meer ontmoeten, meer gebruik 'verse' producten, meer sociale cohesie → extra belangrijk voor ouderen, mensen met een

beperking en mensen slecht ter been → maakt/houdt kern aantrekkelijk om te vestigen, aantal, spreiding en inrichting ontmoetingsplekken – verbeteren op basis van lokaal behoefte-onderzoek ivm verschil tussen kernen (vgl. buurthuis kamers in Aduard en Zuidhorn, Marumer plein, eten in de buurt Kruisweg in WesterKwartier) → op basis van behoefte-onderzoek (verschillen tussen kernen) → multifunctioneel ruimtes voor verenigingen en ontmoeten/activiteiten (inclusief ruimte voor (culturele) festivals) of combinatie van winkel/café/park versterkt inclusiviteit verschillende groepen en sociale cohesie → inzetten scholen, sociaal werk, dorpsbelang, kerk → oppassen voor overbelasting vrijwilligers → ruimtes en speelplekken/bankjes in openbare ruimte → leefomgeving inrichten zodat het uitnodigt tot ontmoeten (bijv. ouderen die samen in een hofje wonen), afstand tot voorzieningen en werkgelegenheid → meer verkeer (lucht, geluid, verkeersonveiligheid) → minder beweging (alles met auto, te weinig kwalitatief goede en aantrekkelijke fietsverbindingen) → sociale ongelijkheid (bijv. aanrij-tijden ambulances) → minder gezond/vers eten (door afstand tot supermarkt) , openbaar vervoer en fietsverbindingen → verminderen afhankelijkheid eigen auto (nu noodzakelijke voorwaarde voor school, werk, boodschappen, activiteiten) → paradox: in kleine kernen meer nodig (i.v.m. afstand tot voorzieningen en werk/school), maar juist minder aanbod openbaar vervoer → meer bewegen (fietspad, wandelpad, ruiterspad, recreatie, etc.) → recreatieve routes, voldoende mogelijkheden om te bewegen, wonen: betaalbaarheid/woonlasten, kwaliteit van de woningvoorraad, veranderende woon-zorg vraag, maatregelen in openbare ruimte gericht op klimaatadaptatie of energietransitie, bij ruimtelijke inrichting rekening houden met mensen met een beperking

Groen

In alle kernen was aandacht voor groen toevoegen aan stenige centra, inrichting en aanvullingen van/in het openbaar groen (o.a. behoefte aan meer fruitbomen, meer insectenbloemen om insectenpopulatie te stimuleren, dorpstuin, pluktuinen/plukbossen, combinatie groen met natuurspeelplaatsen en buitensport)

Milieufactoren zoals Lucht Geluid, Geur e.d.

In alle kernen was aandacht voor geluidsoverlast en luchtvervuiling door verkeer en windmolens, industrie, schone lucht, schone industrie, gebruik houtkachels (o.a. regelgeving, sms alert).

Literatuur

Alphen, Th. van e.a. (2017) *Gezonde Omgeving Utrecht (GO! Utrecht): Handelingsperspectieven voor een gezonde leefomgeving*. RIVM: Bilthoven.
Bulder, E.A.M. (2017) *Responsieve Regio. Pionieren met demografische transitie in Noord Nederland*. Hanzehogeschool Groningen: Groningen.
Edzes, A., V. Venhorst, E. Bulder, J. Rozema, A. Klein Rouweler, L. van Rijsewijk en I. de Vries (2018) *Talent in de Regio*. Niet gepubliceerd rapport.
Elshof, H. (2017) *Local population decline in rural North-Netherlands*. Rijksuniversiteit Groningen: Groningen.
Jackson, R. J. (2003) "The impact of the built environment on health: an emerging field". *American Journal of Public Health* XCI 9 1382-84.
Huber, M. (2014) *Towards a new, dynamic concept of health*. Universiteit van Maastricht: Maastricht.
Remoundou, K. & P. Koundouri (2009) "Environmental effects on public health: An economic perspective". *International journal of environmental research and public health* VI (8) 2160-78.
Haartsen, T., & V. Venhorst (2010) "Planning for decline: anticipating on population decline in the Netherlands". *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, CI 2 218-27.
Verwest, F. & F. van Dam (2010) *From combating to managing: Demographic decline in the Netherlands Policy strategies for current and future shrinking regions*. Planbureau voor de Leefomgeving: Den Haag / Bilthoven.

Websites:

<https://www.binnenlandsbestuur.nl/ruimte-en-milieu/nieuws/cbs-en-pbl-bijna-overal-nog-nieuwe-woningen-nodig.9547434.lynkx>
<https://sociaalplanbureau Groningen.nl/groningers-geven-leefbaarheid-ruime-voldoende/>https://www.fryslan.frl/beleidskerns/downloads-friese-omgevingsvisie_41438/
<https://www.government.nl/topics/population-decline/tackling-population-decline>
<https://www.provincie.drenthe.nl/onderwerpen/bouwen-wonen/omgevingsvisie/omgevingsvisie/>
https://www.provinciegroningen.nl/fileadmin/user_upload/Documenten/Downloads/Omgevingsvisie/Omgevingsvisie_GS_PS_160714.pdf
<https://www.rivm.nl/gezonde-leefomgeving/wat-verstaan-we-onder-gezonde-leefomgeving>
<https://www.rug.nl/research/portal/files/14414926/noorderzine2040.pdf>
<https://www.zonmw.nl/en/research-and-results/positive-health>